

96 Н. Франко

~~18235~~

+

9(с47.74) "184" (092) + 929(с47.74)

19235

БАТЬКО Й ДОЧКА.

(Із паперів Івана Федоровича).

Подав *Іван Франко*.

I.

Імя Олександра Гіцкевича, з якого листів до Івана Федоровича подав я дещо в статі „Причинки до історії 1848 р.“ (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXXVIII), заслугує на блишшу увагу, як імя автора багатих і важних інформацій про події т. зв. мартових днів у Львові, про які жадні відомі нам доси жерела не дали так повної і цікавої картини¹⁾. Думаю, що не зайвим буде навіть для історика, а тим паче для психолога подати в безпретенсіональній цілості решту тих звісток, які маємо про Гіцкевича в його листах до Федоровича. Жите обох тих мужів, приятельське до кінця 1848 р., сплило ся з часом тіснійше, бо Іван Федорович, ставши власителем

¹⁾ Остатній історик памятного 1848 р., Йосиф Олександр барон Гельферт у першім томі своєї праці „Geschichte der oesterreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—1849“, що вийшов 1907 р., львівським розрухам із днів 19—21 марта присвятив усього два коротенькі уступи на ст. 291 і 429, які разом не дають і 50-и рядків друку, але за те дають не лише зовсім неповне, але також зовсім фальшиве понятє про той інтересний історичний момент. Барон Гельферт не використав навіть брошури свого сучасника і наочного свідка львівських подій, Константина Вурцбаха, виданої ще в тім самім 1848 р. у Відні, що правда, без імени автора п. з. „Galizien in diesem Augenblicke. Ein dringendes Wort in einer drängenden Zeit. Von einem Augenzeugen. Wien 1848.“

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

513 ф

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ II- 34 033

I
B-288

Вікна, значного села в скалатському пов., в безпосереднім сусідстві Грималова, запросив Гіцкевича до себе і дав йому місце офіціаліста, а коли пізнійше для свого брата Аріяна закупив село Клебанівку, вислав туди Гіцкевича як управителя тих дібр у заступстві Аріяна. Там його постигла й смерть, звязана з прикрим конфліктом, сполученим із його становищем.

Доступні мені матеріали не дозволяють мені точно означити, коли і серед яких обставин розпочала ся знайомість Івана Федоровича з Гіцкевичем. Доступна мені кореспонденція починає ся роком 1840, в яким він, прогорівши на аренді Ситнівки біля Львова, осів за грошевою допомогою свого батька як державець двох маленьких подільських сілець Білітівки і Лежанівки. Жив із жінкою Кароліною в двірських забудованях у Білітівці.

Сюди доходили його нечисленні листи від родини та знайомих. Подаємо тут виривок із листу його брата Аріяна, що, тоді ще гімназійний студент (він був наймолодший із п'ятих братів Федоровичів), в часі літніх вакацій пробував у батька, руського попа і властителя сіл Гнилиць та Жеребок. Дня 10. серпня 1840 р. Аріян у листі до Івана Федоровича ось як характеризує жите сеї попівсько-поміщицької сім'ї¹⁾. „Тато встає рано о третій або пів до четвертої, піде між телятка, потім на пасіку, розмовляє з Петриком і т. д. Мама збудивши ся хрестить ся зо сто разів, клякає перед розп'ятим Ісусом і відмовляє „за тимчасом“ літанію до Матери Божої, Господа Ісуса, Пресвятої Трійці і всіх святих з додатком десяти отченашів (властиво *racierzy*, — се слово, що зразу означало тільки молитву „*pater noster*“, у польських молитовниках означає цілий ряд дрібних молитов, які відмовляють ся одна за другою в певнім звязку). Антоній устає о п'ятій рано або вчаснійше, робить знак святого хреста до руського Бога і ходячи по покою договорює далі свою молитву. Амброзій, забезпечений жеребецькою свободою (він був під рукою батька державцем Жеребок) устає, коли йому подобає ся, і вертаючи з половника, (в якому мабуть почував), сурдуг на опашки і шапка на бакир, клине примовляючи: „То бестії ті ластівки, над раном не дали мені спати“. Впрочім усе як тобі відомо, іде своїм звичайним ходом“.

¹⁾ Не зайвим вважаю згадати, що всі листи, цитовані далі, писані польською мовою.

Батько писав дуже рідко і коротко, та все таки був на стільки дбалий про свою сім'ю, що не занедбував повідомляти кожного про те, що його могло цікавити. І так Іванови він писав того ж року без дати: „Ксьондз Рауш показував мені ноту, що була за тобою писана зі Львова, і відповідь, яку про тебе дали з Тернополя. Ходило о те, чи ти не був виключений (мабуть із університету) і чи не заходило яке инше ошуканство (мабуть у справі неfortunної держави Сигітвіки), але нічого подібного не висліджено“.

Одним із перших кореспондентів Федоровича в р. 1841 являєть ся Іван Борисікевич, знайомий йому мабуть іще також із університету, хоч значно молодший від нього. Дня 8. мая 1841 р. він писав до Федоровича із Станіславова: „Знаєш, з яким наміром виїхав я на село, де дожидаючи весни в мріях про ліпшу будущину я провів аж надто довгу для мене сього-річну зиму. Та тепер я вирушив, щоб знайти собі пожаданий закуток, який би до любих сільських занять додавав якесь приємне сусідство і близькість міста, де можна би часом перервати однастайність, покріпити духа свіжими образами, довідати ся дещо про світ і кориснійше збути свої продукти. В тій цілі удав ся я до станіславівського округу і розпитую скрізь в окрузі, по судах і нотаріях, чи не знали би щось відповідне для мене, що я міг би набути, але на дармо. Все, що єсть у тій гарній околиці — занадто дороге: за кожних 100 моргів поля і 20 підданих жадають 1500 ринських к. м., і то такої малої частки я навіть не чував. Конкуренція Вірмен жене ціну що року висше; огидну пропінанцію і инші надужитя та зди́рства підданих таксують аж надто високо, тож бачу, що даремно мені шукати в тім окрузі. Всі раді би намовити мене до посесії, але я і мій батько противні їй. Двацять на сто виходять на ній добре, але з тих двадцяти скільки єсть таких, що не обтяжили себе зди́рством або ошукою?“

Того самого року без дати писав Борисікевич іще раз до Федоровича, лист тим цікавіший, що в ньому згадує про Гіцкевича, як спільного їх знайомого. „Приїздом на Поділе змінив я тільки місце клявзури. Радо був би я прийняв ся на тих кілька місяців заняти місце нашого Гіцька — принаймі був би я мав те задоволенє, що приспішив би бідному свободу. Бо отсе велить нам надіяти ся амнестиї для тих, що не погибли“.

Для поясненя сего короткого уступа треба пригадати, що в р. 1841 скінчив ся у Львові величезний процес польських

конспірацій, скінчив ся нечувано острим, навіть як на тодішню Австрію засудом найбільшої часті обвинувачених, в тім числі сорок на кару смерти. В числі тих ув'язнених і засуджених був також Гіцкевич. Дивним дивом усі засуджені на смерть (в тім числі були пізнійші видні діячі Смолька і Земалковський), швидко потім одержали цісарську амністію і були випущені на свободу, коли натомість засуджені на довічне в'язницю сиділи і терпіли аж до 1848 р. Щож до своєї власної клявзури, про яку коротко згадує Борисікевич, то я можу пояснити се з його власного оповідання в зв'язку з попереднім листом. Мабуть пошукуване догідного закутка для закуплення невеличкого села завело його до Вітвиці, малого гірського села недалеко Болехова, стрийського округу. Тут селяни, підозріваючи в нім політичного агента, арештували його і відставили до Стрия „до циркулу“, де мабуть продержано його пару місяців у заперті, поки підзорливим тодішнім властям не вияснила ся в повні його політична невинність. Йому дозволено вернути в рідну сторону, на Поділе, очевидно все таки під острим поліційним дозором, який тоді майже зовсім рівняв ся попередній клявзурі.

Протягом 1842 р. Гіцкевич дожидаючи амністії сидів іще в тюрмі. Довідуємо ся про се з кількох листів різних осіб до Івана Федоровича, який, видно, дуже цікавив ся долею свого приятеля. Дня 29 жовтня 1848 р. писала пані Мальська німецькою мовою: „Вчора мала я щасте бачити сердешного Олеся і говорити з ним більше як годину. По першій привитанню, що було дуже сердечне, але більше мовчазне, перше питанє, з яким він звернув ся до мене, було: „Як поживає мій добрий Ясьо (Федорович), його жінка і його дитина?“ Можете уявити собі, як мило мені було почути від нього таке питанє. Більша часть години пройшла на розмові про вас. Він був такий радісний, його лице таке спокійне і погідне — я й не надіяла ся застати його таким. Він виглядає далеко ліпше, як останнього часу перед його арештованєм, і запевняв мене, що він зовсім здоров і зовсім спокійний, та се видно також із його зверхнього вигляду. Тільки при згадці про зрадника виступили йому сльози на очах, все инше зносить легко і спокійно, бо його сумління чисте. Його товариш усе веселий. Вони читають багато і охотно і ходять що дня два або три рази на прохід. Тепер мушу сказати вам, як дійшло до того, що я відвідала сердешного Олеся. Перед кількома днями пані Морґенбессерова відвідала свого сина, а судовий секретар попросив її повідомити мене,

щоб я в суботу о десятій годині прийшла до нього. Се візване було мені дуже приємне, бо я надіяла ся побачити Мощанського, який кілька разів передавав своїй сестрі своє бажане побачити мене з Мінцею. О скільки ж більше зросла моя радість, коли при вході до канцелярії секретар сказав мені: „Можете побачити ся з Гіцкевичем, але тільки самі“. Мінці ні за що не хотів допустити“.

Троха перед тим, 29. вересня якийсь Максим повідомляв Федоровича: „Про Олеса не чув я нічого більше, як тільки те, що він здоров. На сегорічній соймі ухвалено іменем галицьких станів просити цісарської амністії для тих нещасливих. Може небо дозволить, що будемо могли ще стискати тих наших мучеників“. Тільки десь весною 1843 р. Гіцкевич опинив ся на волі, бо з 8 цвітня 1843 р. маємо його перший лист до Федоровича, в яким він повідомляє його, що „вчорашнього дня відвідав я (роз. в тюрмі) „biednego Walusia“, який просив написати до Федоровича, щоб як найшвидше через тутешній ц. к. карний суд доніс йому про своє здоров'я і поводжене, а коли буде у Львові, просив у президента суду дозволу бачити ся з ним“.

Не всіх політичних амністіовано і випущено відразу. Десь із початку падолиста 1843 р. маємо в кореспонденції Федоровича лист Дмитра Мохнацького, з якого подаємо тут ось які дані про сей пам'ятний факт: „Дня 31 жовтня наступило несподівано моє увільнене з в'язниці по трьох літах. Не маю можности уявити собі стан моєї душі. Коли я дійшов до ринку, видавало ся мені, немов би я в повній свідомості тільки що родив ся на світ. Усе для мене нове, все разить очі і вуха, хід мій був непевний і тремтучий. Поки я два рази обійшов ринок, у мене почало крутити ся в голові. Я зайшов до склепу, колись панни Міхаліни, не знаючи, чи хто з моїх знайомих жие, де й як. Та мабуть ніде не прийняли б мене радісніше, як тут. Так і є, приятель, не кров, повинна затіснявати вузли між людьми. Окрик, який счинив ся в цілім домі на мій вид, ще дужше одурив мене. У мене знов почало крутити ся в голові, і ще довго, довго я не знав, чи се сон, чи ява. Ба, минуло ще п'ять годин, і я все ще сумнівав ся про дійсність свого увільнення. Так то воно, золота свобода приємна як спасительний сон. Не знає той горя в'язня, хто сам не був ним. Сьогодні ті мої товариші, що ще лишили ся в неволі, збуджують у мні більше співчуття, ніж коли будь. Окрім мене випущено на сво-

боду чотирьох інших: Германа, Дилевського, Матчинського і Тарловського, а дня 2 падолиста знов п'яťох: Пшисецького, Гембажевського, Сандецького, Кравзе і кс. Сплавінського. Але надія, що за ними і далі випускати муть по кількох, завела нас. Наш любий Валюсь ще й доси в кайданах. Ми уложили собі разом поїхати до тебе і з тиждень забавити в Білїтївці. Може се не зараз буде, тим більше, що нас випущено не наслідком амнестїї, лише з недостатчі доказів. У мене багато причин відвідати тебе, відобрати свої в Грималові полишені річі і рукописи, але відкладаю се на пізнійший час, щоб разом із Валюсем я міг забавити у вас кілька днів“.

Аж з початком 1845 р. політичні в'язні могли вважати себе зовсім свободними. Дня 23 січня пише Гїцкевич до Федоровича: „Я свободний! З поспіхом шлю тобі сю милу тобі певно відомість з найсердечнішим поздоровленем. Дня 21 сего місяця 47 повішеників (в ориґіналі wisielców), засуджених майже всіх на смерть, відпало від шибениці. Між ними знайшов ся й я. Тільки вісьмох нещасливих вилучено від уласкавлення і присуджено на увязненє з Шпїльберґу, а власне Роберта Хмелєвського, емісарія з Франції, на 15 лїт, Лєслава Лукашевича, також емісарія, на 12 лїт, Хшонстовського на 12, о. Гординського на 12, Ставського на 10, Дунаєвського на 8, Павліковського на 8, Богданського на 8 лїт. Зрозумієш, о скілько моя радість з відзисканої свободи отроєна болем за нещасну долю тих мучеників. Щиро скажу тобі, що ані відомість про моє уласкавленє, яка дійшла мене кілька день перед тим, ані сам факт відзискання свободи не збудив у моїм серці ніякого радісного почутя, бо жаль і біль над нещастєм другів і товаришів недолї пригнітав його до разу. За те щире, сердечне, повне неложного запалу і прихильности повитанє від приязних менї осіб викликало в душі ревні, невимовно милі почутя, і не одна слеза радості заблїсла в оці. Винявши сю божественну розкіш, якої я не віддавав би ні за що в світі, вір менї, що свою свободу заміняв би я за долю, хоч яку страшну, не одного з тих нещасливих, яких гірка участь доводить до розпуки їх родини, а сильно надшарпанє здоровлє не дає навіть надїї, щоб могли перенести ті фізичні і моральні терпїня. Не повіриш, які роздираючі серце сцени викликав сей жорстокий удар у діткнених ним родинах. Чому ж вас, дорогі мої, не можу обіймати в тїй хвилї? Я вже бачив ся з шановним Юлієм, що саме в день мого увільнення случайно прибув із Жовкви і мало не задусив мене у своїх

обіймах. Справді, стільки доброти і приязної зичливості дізнаю від чесних і благородних людей, що коли б я був більше зарозумілий, то мусів би думати, що є в мене якась велика вартість і заслуга. Але я відчуваю добре, що все те пливе тільки з доброти чесних душ, які сим поступованем бажали б подекуди винагородити мені давніші терпіння. Василевський також дуже ввічливо візав мене до себе, і прийняв дуже приязно. Уласкавлене відносить ся тільки до кари, але всі її правні наслідки лишають ся в повній силі, тож про урядову кар'єру нема що й думати“.

Гіцкевич очевидно був сином неможливих родичів і мусів шукати собі такого становища, яке для людей з його минувиною і з недокінченою університетською чи може лише гімназіальною освітою було тоді одиноко можливе, а власне більше або менше почесного, приватного службового становища у якогось пана. Прилюдна опінія тих часів, коли вся галицька шляхта дихала завзятою ненавистю до австрійського пановання, відчиняла всім політично підозреним двері до такої гостинности в панських дворах. І Гіцкевичеві не довго довело ся чекати. Вже 5 мая він пише до Федоровича: „Завтра розпочинаю своє урядоване у Лещинського, а тим часом живу ще у Львові зі своїм стрием“. І додає інтересну відомість з публичного життя: „До Львова архієпископ скликає всіх ксьондзів і відправляє з ними реколекції, т. зн. нудить їх ріжними казанями, науками і набоженствами, аби утвердити їх у вірі, щоб не хапали ся новинок, внесених Черским і Рунте, бо вже один ксьондз із Перемиского поїхав приставши до новаторів“. Про релігійно-суспільний рух, який серед польської еміграції розпочали були в 40-их роках Черський і Рунте, не вмію поки що сказати нічого докладнішого.

Невідомо, з якої причини в листі з 18 червня тогож року Гіцкевич досить просторий уступ присвячує загальним увагам про жінок. Наводимо його тут як причину до характеристики тих романтичних часів.

„Бідні ті жінки! скільки то вони витерплять з ріжних оглядів. Через саме милосерде повинні б ми бути ліпшими для них і солодити їм по змозі те турботне жите, яке для самого капризу так часто затроюємо їм. Нема сумніву, що наша любов до них дуже егоїстична і капризна. Бавимо ся ними, як свавільні діти лялькою або котиком, і ломаємо або мучимо, аби тільки дати їм почути нашу висшість, часто тільки фізичну.

А про те вони виховують і плекають нас зі стількими трудами і терпіннями, з таким посвяченням увесь людський рід, і вже щасливі, коли інколи за стільки невигод кинемо їм хвиливу пестощ або перелетний усміх задоволення. Майже все їх жите, се нестання, безінтересовне самовідреченє, коли ми лише часом підносимо ся до нього, тай то майже ніколи з зовсім чистих мотивів, найчастійше *pour faire éclat*“.

Чи і яке занятє одержав Гіцкевич по своїм увільненню, не знаємо з його дальших листів. В р. 1845 він, здаєть ся, не писав до Федоровича нічого більше, а листи з р. 1846, які цитуємо далі, писані були зі Львова.

II.

Події в лютім і марті 1846 р. в західній і східній Галичині потрясли, можна сказати, прилюдну опінію всеї Європи. Діяльний виступ польської революційної партії, що стояла під комендою польського Демократичного Товариства в Парижі, виявив ся з однаково нещасливим ефектом у Познаньщині і в Галичині, з тою тільки ріжницею, що в Познаньщині енергія пруського уряду здавила рух у самім почині, а в Галичині, особливо в західній, польські революційні заходи, маючи точку опори в ніби свободній краківській республіці, виявили ся сильнійше, застали уряд менше приготованим і викликали сильну, а декуди навіть жорстоку реакцію серед польського люду. І в східній Галичині не обійшло ся без деяких проявів того самого духа, але до елементарної людової реакції не дійшло, з виїмком одного села Горожани Великої біля Комарна, хоч і тут треба сказати, що польські оповідання наочних свідків про факти знуцання селян над повстанцями сильно пересолені.

Ті події в західно-галицьких і деяких східно-галицьких повітах дали привід властям, *post festum* обережним, до облави на всіх хоч троха підозрених і хоч троха впливових людей з незалежної інтелігенції. Пішли численні арештованя по всіх округах, навіть там, де ні на які розрухи не заносило ся.

Така облава не минула й тернопільського округу, в якім тоді старостою (*Kreishauptmann*) був брат ославленого директора львівської поліції Сахер. Між арештованими дідичами та державцями був також Іван Федорович. У родиннім архіві Федоровича у Вікні, анї в листах, анї між документами, анї

в дневниках самого Федоровича я не знайшов ніякого сліду про його арештоване. Що однак воно було фактом, і що Федоровича разом з іншими підозреними продержано в окружних арестах у Тернополі довше як місяць, на се одиноким свідомством являєть ся лист Гіцкевича до жінки Федоровича, писаний 12 цвітня 1846 р., в яким читаємо: „Одержав я відомість про увязнене коханого Яся. Хоча мое чує, переповнене болем і жалем над величезним горем нашої нещасливої вітчизни, майже вже отупіло, то про те сей свіжий удар діткнув мене дуже болючо. Та коли пройшло перше почуте приязни, затрівоженої долею найдорожшого приятеля, коли спокійнішим умом я почав розважати відомі мені відносини і спосіб думання Яся, набрав я радісної надії і майже внутрішнього переконання, що він ніяким способом не може і не міг сильно скомпромітувати себе, і що його увязнене не може потривати довго. Адже дійшо у нас уже до того, що в'язниці стають ся місцем охорони¹⁾! Говорять також, що вже прийшов до тутешньої влади з Відня наказ, аби як найшвидше, напевно 19 сего місяця, на цісарські уродини, повипускала з в'язниць усіх менше підозрених. Неможливо, аби з таким величезним числом увязнених у цілім краю, що має перевищати дві тисячі, хотіли переводити звичайний інквізіційний процес і всіх карати. Я далеко більше бою ся, аби не справили ся ті відомости, які тепер загально носять ся, що селяни починають знов бурити ся і відгрожувати ся“.

Із оповідань пані Кароліни Федоровичевої, жінки Івана Федоровича, я пригадую тільки, що між увязненими в Тернополі польськими шляхтичами одного дня, підчас спільної прогульки на тюремнім подвір'ю счинило ся було заворушене, з голосними протестами против безпідставного держання в арестах. Покликаний на жадане в'язнів староста Сахер, не можучи своїми представленими втихомирити в'язнів, обернуv ся до возного і крикнув грізно: „Bank heraus!“ Се значило погрозу, що опірних зараз силою будуть класти на лавку і карати кіями. Тоді Федорович промовив до розворушених в'язнів і здужав на стілько втихомирити їх, що вони спокійно розійшли ся до своїх камер.

¹⁾ Гіцкевич скромно натякає тут на факт, що в західній Галичині многі дідичі в часі народніх розрухів або самі тікали до міст і оголошували ся до урядових в'язниць, бажаючи уйти селянських рук, або увязнені селянами просили ся, щоб як найскорше везли їх до в'язниць.

Як невеличкий, по троха навіть комічний епізод із подій того року наводжу тут лист Адама Ковалевського з Бірчі, який д. 18 жовтня писав до Федоровича: „Дня 15 сего місяця був відпуст на Кальварії¹⁾, на який зібралося коло 80.000 людей, а третя часть того волокла ся через Бірчу. Можеш уявити собі, який то приємний вид був придивляти ся тим убійцям (в оригіналі *zbojcom*), що йшли на Кальварію позбути ся гріхів заборьства, яких допустили ся, аби могли на ново вбивати і мордувати. На Кальварії певно було би прийшло до якогось заворуєня, але в поблизу поставлено 4 компанії війська і 4 гармати. Та про те одної ночи, здаєть ся, злодії мусіли наробити тривоги, і всі почали втікати, де хто міг, бо в ранці шибнула відомість, що вже багато народу вирізали. Можеш уявити собі, що там діяло ся: комісарі і ксьондзи і уніятські попи і черці з монастиря аж патинки погубили, а львівські панни в сорочках блукали по корчах. Військо потім хвалило ся, що як би не ми, то всіх би вирізали Поляки, а все се на те, аби розпалювати ще більшу ненависть між народом“. До речі завважу, що сей лист послужив основою для могого оповіданя „Різуні“.

Галицькі події в лютого і марта 1846 р. викликали деякі важні факти політичні і соціальні. Поперед усього дотеперішній губернатор Галичини, архикнязь Фердинанд д' Есте, уступив із свого становища, а на його місце прислано дотеперішнього губернатора Трієсту, Франца Стадіона. Селянські розрухи в Галичині поставили остро на денний порядок австрійської соціальної політики питанє панщини. Зараз по розрухах виринула в правительственных кругах думка про реґуляцію панщини, і цісар Фердинанд ще в марті окремим патентом покликав до життя т. зв. реґуляційну комісію. Сі приготованя до реґуляції набавили нового страху дідичів, і вони ужили своїх впливів на те, щоб проволочки або й зовсім уморити сю справу. Властитель великих дібр у Тернопільщині Пельтенберґ писав у перших днях цвітня до Нікоровича, властителя Грималова, з Відня: „Вчора дізнав ся я на свою велику потіху, що Його Величество завісив (*hat suspendirt*) справу реґуляції панщини. Уявляю собі, яку радість справить се в цілій Галичині. Від графа Франца Стадіона з Трієсту, що має бути поставлений канцлером для Галичини, очікують рішучої направи галицьких відносин (в німецькім оригіналі загальнійше: „*alles Billige und Gute*)“.

¹⁾ Мова тут про Кальварію Паславську, славу відпустову місцевість недалеко Добромиля.

Граф Стадіон прибув до Галичини аж у падолисті, а з його прибутем рівночасно доконав ся третій важний політичний факт, що був наслідком мазурських розрухів, скасоване краківської республіки і заняте Кракова wraz із цілим т. зв. Краківським великим князівством (Wielkie Księstwo Krakowskie), що якийсь час велітувало окремо як краківська республіка під протекцією і доглядом Австрії, Прусії і Росії, австрійським військом. Про се писав Антим Нікорович до Івана Федоровича дня 21. падолиста: „Граф Стадіон прибув, а з ним разом новий патент і заняте Кракова, через яке ціна домів у Львові впала дуже значно. Говорять, що університет перенесуть до Кракова, бо краківський університет має багаті дотації в російській Польщі, і тому не дадуть йому впасти. Губернія має бути поділена, — самі клопоти для львівських каменичних панів. Військові особи, що тут від шести літ сиділи в слідстві, тепер дождали ся вироків; ні одного не засуджено на смерть, а найвиннійших на 20 літ вязниці“.

Граф Франц Стадіон привіз із собою справді новий цісарський патент про регуляцію панщини, якого значіне я пояснив докладнійше в моїй історії панщини. В сфері, в якій веде ся цитована мною кореспонденція, цікавили ся тим патентом, як і всім тим, що доторкало основи тогочасного суспільного побуту — панщини. Дня 8 грудня 1846 р. писав Гіцкевич до Федоровича: „Про нову регуляцію панщини мусиш уже знати. Цікавий я, чи вона зробить значну різницю в теперішнім її стані. Думаю, що там, де піддані, як на Поділю, мають просторійші ґрунти, панщина і на будуще лишить ся в такім самім стані, як тепер“. Цікавить Гіцкевича також справа військових вязнів. В тім самім листі читаємо далі: „Певно знаєш уже, що перед кількома тижнями опубліковано тут вирокі військовим, давнійше вже унязненим за політичні замахы, але може тобі невідомо, що Лятінек увільнений, а крім нього вийшов вільно офіцер Бос; решту засуджено і то найбільше на кільканацятилітню вязницю, а Рунге на 5 літ. Яка доля чекає нових політичних вязнів, (треба розуміти тих, що були увязнені за події 1846 р.), ще не відомо, але певно їх не чекає нічого доброго; говорять, що деякі підпадуть карі смерті“.

Рік 1847 був загалом глухий, як час перед бурею. Від Гіцкевича до Федоровича в тім році заховав ся тільки один лист з невеселими відомостями про те, що одного знайомого вивозять до Любляни. Наведу тут хіба виписку з листа Кароля

Нікоровича, сина Антимового, тоді ученика гімназіального у Львові, який 26 липня писав до Федоровича: „Незабаром виїжджаю з паном Вінкентієм Полем за границю. Задумуємо звідати остров Ругію (Rügen) і Копенгагу. У нас багато говорять про те, що незабаром мають тут виконати при вирокі смерти на політичних в'язнях, і се має бути причина, що граф Стадіон не приїздить до Львова. Та я не можу ще повірити такій страшній відомості, хоча її голосять зовсім на певно. Імена засуджених: Вішневський, Капусціньський і один ксьондз, якого назву я забув“. Відомість про ксьондза, засудженого на смерть, була мабуть безпідставна, але Теофіля Вішневського і Капусціньського, учасників повстання 1846 р., справді повішено у Львові, на т. зв. Гицлівській горі дня 31 липня о 7 год. рано.

Із досить багатої кореспонденції Івана Федоровича з року 1848 подано найбільшу часть у цитованій на вступі статі. З програми тої статі само собою вийшло, що в ній не вичерпано всього матеріалу, а власне пропущено один досить інтересний лист Гицкевича. Дня 7 вересня він писав до Федоровича до Відня: „Хоча багато злого діється в краю через інтриги бюрократії та її поплечників, а також через махінації руської партії, то все ж таки трудно сему всему відразу зарадити і треба чекати наслідків урядованя нового губернатора¹⁾, який іще не прибув до Львова, а також від сподіваної реорганізації краю і розвитку будучих реформ. Що махінації і підбурюваня сільського люду з боку руських попів проти польського елементу не перестають, мали ми сими днями свіжий приклад на тутешнім римарі Рожевській. Сей поїхав у якімось інтересі кінно при шаблі і в шапці з польським орликом до Іванівки. Коли приїхав туди і зайшов до коршми, напали його чотири тамошні селяни, відібрали йому і поламали шаблю, побили його сильно, забрали річі, які мав при собі, і відгрожували ся навіть, що вб'ють його на смерть, твердячи, буцїм то священик говорив їм, що кожного, котрий має такий значок на шапці, можна зараз убити на смерть або завести до циркулу, а там дістане за нього 50 ринських. Побитий удав ся потім до тамошнього мандатаря, який зараз зробив з ним протокол і ув'язнив тих селян. Що стане ся з тим далі, доне-

¹⁾ По уступленню графа Рудольфа Стадіона, брата і наступника Франца Стадіона, який був вибраний послом із жовківського, його наступником був іменований Вацлав Залеский, відомий у історії нашого письменства Вацлав з Олеська.

семо тобі пізнійше, щоб ти на випадок, як би тутешні власти закопали сю справу, як се доси діяло ся в подібних випадках, подав се до відомости міністра. Поки що думаю, се було би зачасно, хіба би тільки приватною дорогою. У всіх одначе кроках, які думаєш поробити, було б відповідно порозумівати ся в перед з нашими ліпшими послами, бо тут, у публичних писемках, закидають вам загалом і то справедливо, що не держите ся купи і що кождий на свою руку окремо говорить і робить, що йому подобає ся, без огляду на інтерес краю". Нема що мовити, що справа Рожевського мала не багато спільного з інтересами краю, і що Гіцкевич, загалом досить тверезий і критичний спостерігач, у сій справі опинив ся на вузкім партійнім становищу, яке аж надто часто мішає дрібні та приватні інтереси та урази з інтересами краю.

На сьому кінчить ся серія листів Гіцкевича, які заховали ся між паперами Федоровича. Не знаємо докладно, коли, але в усякім разі мабуть уже 1849 р. Гіцкевич зі своєю родиною переніс ся до Федоровича і заняв ся завідуванем його маєтку. Не вдаючи ся далі в історію розвою маєткових справ Федоровича зазначимо тут тільки, що ще в початку 1850 р., живучи в Грималові, він рівночасно був також державцем Білітівки і Лежанівки, які належали до Пельтенберга, і що в тім році упливав речинець його держави на тих двох селах. Доробивши ся значного капіталу на державі Грималова наслідком несподіваного підвищення цін горілки в р. 1848, Федорович ще 1849 року почав оглядати ся за якимось маєтком, який міг би купити на власність. Про се все довідуємо ся дещо з листу Борисікевича, писаного 1. січня 1850 р. до Федоровича. Сей лист інтересний не тільки своїм змістом, але також тим, що писаний руською мовою латинськими буквами. Він був писаний з Увисли близь Ходорова, в якій Борисікевич від 1848 р. осів постійно як власитель невеличкого дому і досить значної ґрунтової посілости, на якій прожив старим кавалером аж до 80-их літ XIX в. Подаю тут сей лист, у яким тільки підпис автора написаний руськими буквами, в докладній копії.

„1. Sicznia 1850. Aż do nyni nie schodiat sia stezky naszi — i może nie zijdut sia nikoly; tylko padok szczasływyj czasamy nas zwede, jak w roci wtorisznom. Taka to nam sudjba — a darmo protywyty sia jej. Protoje odnakoż ja ne perestanu buty Wam druhom — i szczyrych żelanj mojich dla błaha Waszoho ne izminiu; ta w sej deń nowoho roku peresyłaju iskrennija życzenia duszi mojej, szczo

śliduntuszczuj rik bilsze Wam prynis potjichy i szczaśtia ot mynuwszoho, kotryj wsim nam mnoho boliznej i terpkoho zawodu ne skorbyw [tak zamieść: не скупив]; naj czas blahodarnyj, szczo mnoho w świtji zahojiw, ne lyszyt Was bez swojej lahodiaszczoj ruku.

„Kolyśto czuw ja wid Tebe, że staraw jeś sia wynajmyty u Grafa Dzieduszyczkoho prekrasnyj majetok jeho Jabloniw so 4 filwarkamy, a wezora howoryły meni w Iwaniwci, że Tytus ne buw by wid toho, zdaty na posesora swoju gospodarku. Cy to ystyna — ne znaju, ale Tobi daju znaty, szczo byś sam u neho, jako po sojmi znakomoho, mih o sej sprawi lipsze wywidatyś. Wtorik buło 74 tysiaczy reńskych walutnych czystoho dochodu z majetku seho, no wkluczno z lisom, kotorym dla zloho zariadu i sknyrstwa szafuwało sia bez miry na robitnyka. Pry wychodiaszczim najmi w Bilaniwci sej najem Jablonowa buw by Tobi najdohidnijszym i wtorym mih by staty sia Hrymałowom, a mene tiszyno by, sły by udao sia Tobi priobristy jeho dla sebe abo dla Arianiw.

„No jesly ne chcesz kłopotaty sia majetkom, a dumka Twoja wtohidna, szczo obiznaty sia z pyśmom św. sławiańskym, jeszcze ne mynula sia, to mih bym Tobi vyhodyty, bo maju wsi knyhy nowoho i wetchoho zawita u sebe. Dołuczaju Tobi perwyj lyst „Union“, może ho ne majesz, a win Tobi pryhadaje ludej, z kotorymy borolyste sia wtohid neraz do upertoho. [Не зовсім вірно передана польська фраза: „do upadłego“].

„Pry tim Łaskawoj żeni Twojej peresyłaju poczenije moje, a synok szczo Wam zdorow i kripkyj buw. Prawomu Hickiewiczczu pryjatselskyj pokłon otdaj, a Ty maj sia harazd i pryjmy cześć Twoho susida И. Борисівевича“.

До пояснення сего листу, полишаючи на боці невідомі мені факти 1849 р., на які натякає сей лист, а власне якісь прикристи чи хвороби, яких зазнали і Федорович і Борисівевич, дальше їх обопільну стрічу і товариство якихось політиків, з якими Федорович завзято сперечав ся за якісь важні, очевидно політичні, питання — додаю тут лише те, що про Гіцкевича він згадує вже як про домашнього у Федоровича. До згадки про графа Тита Дзедушицького, власителя Яблонова, варто додати, що його відоме скнирство в остатніх роках життя дійшло до того, що він зовсім перестав платити своїм слугам і офіціалістам, бо мовляв, чи плати їм, чи не плати, вони все таки красти муть, що зможуть. Дійшло до того, що несплачені сторожі його великого саду і парку покинули службу, і граф Тит сам уважав потрібним що ночи обходити той сад, із якого слуги і селяни

залюбки крали фрукти. При однім такім обході йому трапила ся немила пригода, що власні пси, з надмірної скупости також лихо годовані, кинули ся на нього і загризли його на смерть.

Що до самого Івана Борисікевича, то варто зазначити, що в р. 1848 він довгий час жив у Львові і брав досить живу участь у публичнім житю ново розбудженої Руси, та належав до тих Русинів, яких Головна Рада Руска вислала своїми делегатами до Праги на перший з'їзд австрійських Славян. Там він між іншими особисто познайомив ся з Бакуніном і одержав від нього на пам'ятку французький текст його відозви до Славян, писаний Бакуніном власноручно. Пізнійше, в 60-их роках Борисікевич був послом до Союму красового, а з рештою весь свій вік прожив в Увислі, недалеко Ходорова, де я в 1881 чи 1882 році мав нагоду відвідати його. Доживши досить глибокої старости він якось навкучив собі сільське житє і перебрав ся до Відня, де протягом кількох літ жив тихо і спокійно, в ряди-годи являючи ся як приємний гість на товариських сходах і т. зв. комерсах „Січи“. Вертаючи з одного такого зібрання пізною осінню, бурливої ночі, він упав жертвою сердитого віденського вітру, який десь на Гернальсі зіпхнув його з тротуара в глибокий рік, заповнений водою, в яким він утопив ся. Така бодай відомість про його смерть дійшла тоді до Галичини.

Із життя Івана Федоровича зазначимо далі, що з кінцем липня 1851 р. він разом із братом Альойзієм вибрав ся в подорож за границю, 10 серпня був уже в Лондоні, 15 серпня в Парижі, 22 в Дрездені, а 31 з поворотом у Кракові. В тім році він закупив маєтність Вікно, а в цвітні 1854 р. закупив для брата Аріяна село Клебанівку. До тої Клебанівки вибрав ся Гіцкевич з жінкою і дочкою, як завідатель маєтку іменем Аріяна, і тут у липні 1855 р. його постигла нагла смерть наслідком сильної суперечки з якоюсь урядовою комісією, що з'їхала була до двора. Близших деталей сеї наглої катастрофи в віконським архіві я не міг дошукати ся. Рік пізнійше, 9 липня 1856 р. в тій самій Клебанівці вмер також її молодий властитель, Аріан Федорович.

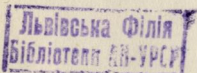
III.

Закінчене сеї статі присвячую пам'яті дочки Гіцкевича Олександри, в звичайнім житю званої Оленею, від якої в віконським архіві лишили ся два довші листи і фотографія, а надто

портрет, мальований Іротгером. Була се дівчина незвичайної краси, щедро наділена живою фантазією і добротою серця, якою вміла чарувати кожде окружене, в яким їй довело ся жити. Її постать лишила ся в живій пам'яті у різних людей, з якими мені доводило ся стикати ся в дворі Федоровича, і у всіх її пам'ять лишила ся чистим і світлим явищем. Оба листи, адресовані до Володислава Федоровича, що тоді жив у Відні в педагогічній інституті „Theresianum“, і оба писані при кінці 1865 р. Перший без дати, мабуть із перших днів грудня, звучить ось як: „Коханий братку! Говориш: хто про кого ліпше памятає, чи той, що сміяв ся, чи той, що... що хустину тримав перед очима? Розумію, чому ти не написав виразно: плакала, бо хоч без сумніву ти був переконаний, що я плакала, все таки хотів удавати переді мною, що сумніваєш ся про се. Покинь се, братку, бо твоя сестриця не в тім біта. Ось маєш на вступі щось в роді лагідного докору. Я не писала перше для того, бо надіяла ся листу від тебе, за якого добрим прикладом пішла б і я, а по друге по часті я була переконана, що ти, знаючи свою сестрицю, напишеш перший.

„З усіх твоїх закидів я оправдала ся, а тепер ти, мій коханий, в будучім листі виясни мені, за що виповідаєш мені війну. Я не злякала ся її ані троха, а навпаки виповідаю війну тобі, але не звичаєм старинних, тільки партизантку, щоб там де неприятель найменше надіє ся, зробити йому пакість, пр. забрати амуніцію, перетяти дорогу несподівано, присилувати до зложеня оружя, а нарешті приневолити до відвороту — розумієть ся, не безславного.

„Твої пропозиції прийняті мною, а власне як найчастіша обміна дипломатичних нот, а особливо, щоб наші листи підлягали як найщільнішому incognito. Бож сам ти говориш, що я люблю скакати як сверщок і думками і словами, тож я не хотіла б, щоб хтось читав те, що я без жєнади пишу до свого брата. Що тикаєть ся армії, то вона ще не сформована, але план мій такий: зроблю собі армію з астрів, із яких кождий буде мати свого прибічного адютанта — малого бодячка. Їх комендантом буде старий бодяк, а я буду королевою того полку, і маючи над ним найвисшу власть буду мати двох адютантів. Отсе легенький нарис моєї армії. Що правда, є ще одна умова, а се та, що по одержаню кожного мого листа найдалі до тижня мусиш відписати, бо коли не послухаєш, то всі мої астрики уживуть своїх адютантів, і вони побють твоїх хоробрих рицарів.



51340



На решті я гнівалась би „na zabój“. Кінчу виповідаючи тобі партизантку.

„Пишеш, щоб я хоч кількома словами потішила тебе на чужині. Дуже добре розумію твою тугу, і власне тому, що розумію, тужу разом з тобою, мій дорогий, і дожидаю тої хвили, коли побачимо ся знов і, розумієть ся, пожартуємо. Не знаєш, як прикро мені, що на твій лист, писаний іще 6 падолиста, я відписую тільки сьогодні. Знай, що я дістала його тільки перед кількома днями.

„Я тужу за тобою так, як за своїм рідним братом, і не раз думаю собі, чи варт ти того? Але мусиш бути варт, коли я так люблю тебе. Посилаю тобі свою фотографію, але не в подоби Гретхен (в ориг. Magdusi); так дам фотографувати себе, коли приїдеш, розумієть ся, коли Владзьо буде той сам і коли давні мої науки та науки не підуть у ліс, і коли завсїгди так само буде любити свою сестрицю Маїдусю“.

Другий лист Олені Гіцкевичівни, писаний 25 грудня, на саме Різдво, а може 24, бо перші слова листу говорять, що він писаний годину перед тим, поки „siądziemy wszyscy do willi“, се значить, до сватовечірної вечері, яку їдять не 25, а 24 грудня.

„За годину сядемо всі до вечері, а тебе не буде, мій дорогий! Вчора і сьогодні не сходиш мені з думки, навіть нічю не перестаю думати про тебе. Снило ся мені, що ти сидів у нас і малював мій образ, я була убрана в білому, цвіти на голові і багато стяжок. За пів години той образ був готов. Ти хвалив ся його гарним виконанем, але мені він не подобав ся, я взяла чорнило і по всьому лиці поробила багато чорних плям. Коли се прочитаєш, то подумаєш собі: „Хоч і у сні, а все та сама Маїдуса“. І справді, я не відмінила ся ані на йоту, хиба лиш о стілько, що тепер ходжу сумнійша. Бо, вір мені, дорогий братіку, що в кожній хвилі все і на кождім місці не стає мені тебе, і сильно тужу за тобою. Коли тільки збере ся більше товариство, оглядаю ся за тобою, і мені здає ся, що ти ось-ось надійдеш, і в моїй думці вже родить ся пляник зробити тобі якийсь жарт. Та потім на своє горе пригадаю собі, що нема Некраси.

„Пригадуєш собі, як то ми в двійку сиділи в Вікні в машинім покою на софі, а ти мовив: „За ким і по кім буду я плакати?“ Инакше сказав би ти тепер, бачучи не раз свою маму,

тата, а не раз і своєю сестрицю, ту саму, що ось тепер пише тобі, як їм усім в кожній хвилині не стає тебе.

„При сій нагоді мушу сказати тобі зараз, що ти невдячний, enfant gâté і т. и. Знайшла б я ще кілька таких титулів, але не маю коли, бо вже гості починають з'їжджати ся. Ох, мій дорогий Некрасо, які ж сумні будуть для мене сі свята! Уяви собі, яка в мене буйна фантазія! Не раз у думках розмовляю з тобою, сама себе запитую і сама собі відповідаю за тебе. Така розмова триває нероздільно досить довго, поки не отямлю ся і не скажу собі: „Май розум, Магдусю!“ Тоді думаю собі завсїди, що ти думаєш про мене, і сим закінчую той монолог моєї буйної уяви.

„Коли одержиш сьогоднішній мій лист, подумай собі, що я не пишу до тебе, а тільки сиджу і балакаю тобі, так як се часто я звикла була робити. Сьогодні мене особливо збирає охота до того, і коли б ти був сьогодні у нас, я взяла би тебе за руку і швидко б побігла до нашого покою, посадила б тебе в кутику на софі і говорила, говорила, говорила, говорила, так багато, так швидко, що аж ти сам сказав би: „Перестань Оленю, бо мене болить голова, а тебе уста“.

„Минула година по вечері. Відбігаю від забав, щоб закінчити лист до тебе, мій далекий братіку. Ми ломали оплаток, для твоєї мами я заступала тебе і з нею ломала оплаток за тебе. Не розумію, мій дорогий, чому ти не написав лист до неї, щоб її потішити троха; се було би для неї правдиве щасте одержати в сей день лист від тебе. І признаю ся тобі, дивує се мене дуже, що ти доси не відписав мені на мій лист. При кожній нагоді ждала я від тебе перед святами хоч кількох слів, але признаю ся тобі також, що коли я собі подумала, що ти там сам і сам на чужині, то вже ні на що не зважаючи я сіла і на борзі написала лист, 1) аби того дня хоч кілька хвиль присвятити тобі, і 2) аби при найпершій нагоді лист був готов для висилки до тебе.

„Послала я тобі українську сорочку, що мені подобала ся дуже. Вона і смаком і формою українська, а у мене все, що українське, подільське, то гарне. Чи правда, що й ти так думаєш?“

Сі листи не потребують ніякого пояснення; їх можна вважати дуже гарним причинком до психології молоді дівчини. Доля поскупила їй житя. Дня 23 січня 1867 р. Іван Федорович писав із Клебанівки до жінки до Вікна: „Ціня і Оленя

положили ся тому кілька день. Ціня встала, вже здорова і ходить, Оленя лежить, має горячку, але хвороба не побільшає ся. Доктор Бохенський мовив, що се від простудженого жолудка. Здає ся, що се Сильвестер¹⁾, по яким прогулявши всю ніч пішли до костела і пробули там кілька годин. Будь що будь здає ся, що небезпеки нема. Доктор Бохенський від'їхав учора до Збаража і велів у п'ятницю прислати по себе, не записавши нічого крім румбарбарум (на прочищене жолудка). Будь спокійна, я верну в п'ятницю. Дасть Бог, що се минеть ся. Мати Олені стурбована, але не втомлена. Краска лица хорої дає мені ту надію, якою я рад би потішити й тебе“.

Дня 31 січня писав Франц Наглік, брат пані Федоровичевої, із Клебанівки до Івана Федоровича: „Хвороба Олені ще не переломала ся, бо нервовий характер тої хвороби не допускає так скорого пересилєня, як коли би вона була тільки гастричною. Др. Бохенський не дуже журить ся сею хворобою (се звичай усіх лікарів, що самі тішать ся добрим здоров'єм, не дуже турбувати ся хворобою пацієнта), бо перебіг її доси був зовсім природний. Він надіє ся, що в п'ятницю, т. є. за 14 днь наступить крізіс“.

Чи справді наступив крізіс по 14 днях в хворобі Олені, сего не знаємо. Знаємо тільки, що 14 січня молодий Володислав Федорович був уже в Вікні по повороті з Відня і укладав план великої забави в Клебанівці, на якій мав бути присутний тоді в Вікні, славний польський маляр Гротґер, що разом із Володиславом приїхав із Відня, знайомі з околиці Гільбріхти, отець Ільницький, директор гімназії в Тернополі, з родиною і дехто инший. Здаєть ся, що забава відбула ся десь в остатніх днях січня, і тодіж Гротґер мусів намалювати портрет хорої Олені. Чи вона не видужавши ще в повні взяла участь у тій забаві, чи ні, сего не знаємо. В кореспонденції Федоровича під днем 9 лютого знаходимо лист пані Анелі Ляковскої, яка складає кондоленцію з приводу смерті Олені. З тих же перших днів лютого походить недатований лист пані Альбертини Федоровичевої, вдови по Аріяні Федоровичу із Клебанівки, до Володи-

¹⁾ Латинське свято Сильвестра припадає на новий рік, дня 1 січня. Вечір того дня звичайно святкують празничною вечерею і забавами, що тягнуть ся до 12-ої години. З уларом 12-ої години, в самім розгарі танцю або забави моментально гасять світло, по чім серед пітьми присутні хто в ким обіймають ся і цілують ся, поки світло не блисне знов.

слава Федоровича: „Підчас отсих слотавих днів проводила я час вдивляючи ся в образ моєї невіджалуваної дитини. Маю його тут. Перше вражінє, яке зробив на мене, було прикре: я не знайшла в нїм того виразу душі, що був найкрасшою її оздобою. Подібність зверхньої части лица досить добра; чим частїйше вдивляти ся, тим більша. Здасть ся менї, що нї за що в світі я не розстала ся би з тим образом, такий він менї милий. Дурю себе, як дитина, що в тїм образї я вхопила частину її душі. Цїлими годинами стою перед ним і мріями не одно переживаю при нїм. Ти, любий Владзю, своєю сердечною братерською любовою прикрашував її монотонну молодість, ти був її поезією, і за те й я вдячна тобі“.



Φ|5-288|



34.033

$\phi \frac{I}{B-288}$